

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
імені Б. Д. Гаврилишина
Кафедра політології та філософії імені Сергія Коновала**

ДИПЛОМНА РОБОТА

бакалавра

на тему:

**«ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ
ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (1989-2022 РР.)»**

Виконавець:

Студентка 4 курсу групи Пол-41

Кушнірук Софія

Науковий керівник:

кандидат політичних наук,

доцент Томахів В. Я.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	6
1.1. Демократичні трансформації: сутність, світова практика, теоретичні концепції.....	6
РОЗДІЛ 2 ТРАНСФОРМАЦІЯ АВТОКРАТИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ: СВІТОВА ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА, ОСОБЛИВОСТІ.....	11
2.1. Політичні режими як основні об’єкти демократичних трансформацій.....	15
2.2. Особливості демократизації авторитарних і посткомуністичних політичних режимів.....	18
РОЗДІЛ 3 ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХОДУ ВІД ТОТАЛІТАРИЗМУ ДО ДЕМОКРАТІЇ.....	27
3.1. Етапи, динаміка та особливості трансформації політичного режиму в Україні.....	27
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	41

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність дослідження політичного режиму України в контексті демократичної трансформації українського суспільства зумовлюється як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, що визначають розвиток держави на сучасному етапі. Від 1989 року Україна пройшла складний і суперечливий шлях політичного переходу від тоталітарної радянської системи до спроб утвердження демократичного устрою. Цей процес супроводжувався численними викликами: інституційною нестабільністю, корупцією, політичною фрагментованістю, слабкістю громадянського суспільства, а також зовнішнім тиском і воєнною агресією. Особливої актуальності тема набуває в умовах сучасних глобальних змін, війни Росії проти України, євроінтеграційних прагнень нашої держави та необхідності укріплення демократичних інституцій. Вивчення еволюції політичного режиму України дозволяє не лише краще зрозуміти закономірності трансформаційних процесів, але й визначити перспективи подальшої демократизації, посилення верховенства права та політичної відповідальності в суспільстві. Таким чином, дослідження політичного режиму України у 1989–2022 рр. є важливим для оцінки пройденого шляху, виявлення основних досягнень і проблем демократичного транзиту, а також для розробки ефективних моделей політичного розвитку у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Демократичні трансформації політичних режимів досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Теоретико-методологічні засади аналізу політичних режимів розроблялися у працях класиків політичної науки С. Гантінгтона, М. Дюверже, Г. Лінца, А. Пшеворського, Г. О'Доннела, Ф. Шміттєра, які розглядали політичний режим як динамічну систему відносин між владою та суспільством, що змінюється під впливом соціальних, економічних і культурних чинників.

У межах вітчизняної політичної науки щодо трансформації та демократизації політичного режиму в Україні ґрунтовними є дослідження А. Колодій, О. Фісуна, Ю.Мацієвського, О. Романюка, Є. Бистрицького, О.

Дергачова, В. Полохала, Ф. Рудича, М. Михальченка, Г. Шипунова та ін. Зокрема, розглядалися особливості пострадянської трансформації, гібридність українського режиму, проблеми демократичного транзиту, роль Майданів як каталізаторів політичних змін, а також вплив зовнішніх чинників на політичну еволюцію України. Попри значний обсяг напрацювань, подальшого аналізу потребує питання про внутрішню логіку трансформації політичного режиму України впродовж 1989–2022 рр., його циклічність, фактори змін і стійкості.

Метою дипломної роботи є дослідити еволюцію політичного режиму України в період 1989–2022 років у контексті демократичної трансформації українського суспільства, виявити основні етапи, особливості та суперечності цього процесу. Відповідно до поставленої мети є наступні завдання:

- дослідити теоретичні засади, сутність та світову практику демократичних трансформацій;
- проаналізувати сутність поняття «політичний режим» у контексті сучасної політології як об'єкта демократичної трансформації;
- на основі теоретичних концепцій та світової практики дослідити особливості демократичних трансформацій авторитарних і посткомуністичних (тоталітарних) політичних режимів;
- дослідити особливості та динаміку демократичної трансформації політичного режиму в Україні в кінці 80-х – 2022 рр та виокремити її основні етапи;
- визначити основні тенденції та особливості функціонування сучасного політичного режиму в Україні в контексті його демократичної трансформації.

Об'єктом дослідження даної роботи є політичний режим України в умовах трансформаційних змін періоду посткомуністичного розвитку (1989–2022 рр.).

Предметом дослідження є особливості та динаміка трансформації політичного режиму України в контексті демократизації українського суспільства у 1989–2022 рр.

Методи дослідження. У дипломній роботі було використано загальнонаукові і спеціально-наукових методи, що дозволили забезпечити всебічний аналіз політичного режиму України в умовах трансформації. Історичний метод використано для визначення етапів розвитку політичного режиму України з 1989 по 2022 рік, з урахуванням ключових політичних подій та змін. Системний підхід дозволив розглядати політичний режим як складову політичної системи у взаємодії з іншими її елементами: інститутами, суб'єктами, нормами. Метод класифікації та типологізації дозволив віднести політичний режим України до певного типу – гібридний.

Інформаційною базою дослідження стали закони, політико-правові документи, що регламентують функціонування політичної системи та інститутів влади, наукові праці та монографії зарубіжних та вітчизняних дослідників, статті у фахових наукових виданнях, аналітичні матеріали, публікації в ЗМІ, що відображають суспільно-політичні процеси в Україні у 1989–2022 рр. та інтернет-ресурси.

Практичне значення даної роботи в тому, що вона може бути використана у науковій та освітній сфері, у політичному аналізі та прогнозуванні, для державних органів і аналітичних центрів при розробці політики у сфері демократичного врядування, вдосконалення інституційних механізмів та посилення підзвітності влади перед громадянами. У діяльності громадських організацій та ЗМІ для формування критичного мислення та активної громадянської позиції. Результати дослідження можуть слугувати основою для подальших наукових розвідок, освітніх програм.

Апробація роботи. Окремі положення дипломної роботи доповідалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Політичні ідеї в епоху

глобалізації: філософські рефлексії та сучасні виклики» (Тернопіль, 4-5 листопада 2024 р.)

Структура роботи. Дипломна робота викладена на 50 сторінках. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури (39 найменувань).

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

1.1. Демократичні трансформації: сутність, теоретичні концепції та світова практика.

Перехід до демократії здійснюється в процесі демократизації. Як відзначають науковці, *«демократизація – це процес, в результаті якого відбувається перехід від автократичних (недемократичних) політичних режимів до демократичних»* [7].

Одним із ключових термінів, який вживають при аналізі сучасних процесів демократизації, є демократичний перехід, також вживають слово «транзит» (від лат. — «transitus» та англ. — «transit, transition»). Її засновником вважають американського політолога Данкварта Растоу, автора праці «Переходи до демократії» (1970 р.), котрий першим застосував методи порівняльного аналізу для визначення чинників і стадій демократичної трансформації у таких різних країнах, як Швеція (з 1890 р. до 1920 р.) та Туреччина (з 1940 р. до 1960 р.) [7]. Поняття «демократичний транзит», стало одним з поширених інструментів дослідження демократизації. На основі цього поняття пізніше виникає окрема субгалузь політичної науки- «транзитологія» та поняття «політичний транзит». Тепер проаналізуємо поняття «політичний транзит» [34].

Як вважають науковці [34], політичний транзит — це етап або процес переходу від одного політичного режиму до іншого, здебільшого — від авторитаризму до демократії. Теоретично він обмежений у часі - від початку краху старого режиму до формального закріплення нового. Його основною метою є зміна типу політичного режиму, перш за все у вимірах виборчої системи, інститутів влади, гарантій прав і свобод, як наприклад, транзит Іспанії після смерті Франко — чітко визначений період переходу від диктатури до демократії (1975–1978). Тому, транзитологія - галузь політичного знання, що вивчає процес переходу країн до демократії.

Л. Пай, американський політолог, аналізуючи причини демократичних переходів (транзитів), зазначає, що *«у незахідному політичному процесі опозиційні партії претендують на владу еліти, часто стають ініціаторами демократичних змін. Але це не короткий період, а може зайняти тривалий час»* [19, с.72].

Г. Ерме, французький політолог, вважав, що *«найважливішою рисою демократичного транзиту є різноманіття форм, в яких він протікає, і виділяє три таких форми: «договірний перехід»; «демократія зверху»; «спільно керована демократія. Разом з тим зазначає, що «мета і завдання демократичного транзиту можуть не збігатися з їх результатами»* [33].

У німецькій політичній науці зміст та поняття терміну «транзит» отримало розвиток за допомогою більш широкого поняття «трансформація». *«Трансформація - це процес політичних змін, які в кінцевому результаті здатні привести до загальної модернізації суспільно-політичного життя»*, - зазначають науковці [15]. Як показує аналіз наукових підходів [15], *«політична трансформація — це ширший, комплексний і багатовимірний процес глибоких змін у політичній системі суспільства, який охоплює структури влади, політичні інститути, політичну культуру, ідеології та відносини між владою і громадянським суспільством. Вона може включати у себе тривалий за часом процес (навіть десятиліттями), усі рівні політичної системи - від інститутів до цінностей»*. Як наприклад, трансформація політичної системи Польщі в 1990-х роках — не лише зміна режиму, а й реформа інституцій, зміна політичної культури, цінностей, системи участі громадян. Також вона може мати нелінійний характер (прогрес, регрес, відкат, гібридизація). Важливо, що трансформація не обов'язково обмежується переходом від авторитаризму до демократії - це може бути і трансформація в межах вже демократичного режиму, а також від гібридного політичного режиму в сторону авторитаризму (росія, Білорусь, Україна періоду Януковича) [25]. Таким чином, основними відмінностями між поняттями «політичний транзит» та «трансформація» в тому, що перше

стосується переважно процесу перехідного характеру, коли суспільство змінює один політичний режим на інший, зазвичай — від авторитаризму до демократії. Це поняття охоплює короткотривалий або середньотривалий період, що має чітко визначений початок (крах старої системи) та завершення (утвердження нової політичної влади через вибори або конституційні зміни). Основна увага при цьому зосереджується на зміні формальних інститутів, таких як виборча система, органи влади, конституція. Натомість «трансформація» означає глибші, системні зміни, що охоплюють не лише політичний режим, але й усю політичну систему загалом, включаючи інститути, політичну культуру, цінності, форми участі громадян та ідентичності. Це довготривалий і складний процес, який може тривати роками або навіть десятиліттями. Він не обмежується лише демократизацією, а може включати перехід до інших моделей управління чи зміну політичної парадигми всередині вже існуючого режиму. Отже, транзит — це етап переходу, тоді як трансформація — це широкомасштабна й багатовимірна зміна політичного порядку. Таким чином, змістові характеристики сутності поняття «демократична трансформація» та «демократичний транзит» дають нам можливість оперувати ним як основу при розгляді нашої проблеми. Якщо, результатом цієї динаміки є досягнення демократичного суспільного устрою, то виділені вченими моделі цього переходу носять назви «демократичних».

Одним з перших таких моделей демократичної трансформації та транзиту визначив, як вже зазначалося, Д. Растоу, відомий американський політолог. Він окреслив основну умову моделі — *«національна єдність, що виражається в усвідомленні громадянами своєї власної ідентичності, що потребує консолідації суспільства»* [7; 36]. Перехід до демократизації Д. Растоу висловив у формі наступних «трьох фаз: *«підготовчої, прийняття рішень і звання»* [7; 36].

Проблема демократичної трансформації та транзитології стала об'єктом дослідження інших політологів, зокрема Г. О. Доннела, і Ф. Шмиттера, А.

Пшеворського та С. Гантінгтона, які відрізняються від моделі Росту.

Г. О'Доннел і Ф. Шміттер — відомі дослідники процесів демократизації, запропонували впливову модель переходу до демократії. Їхній підхід став основою транзитологічної теорії і описує демократизацію як нелінійний, конфліктний і непередбачуваний процес. Вони обґрунтували три основних етапи демократизації та демократичного транзиту:

- перший етап *«лібералізація – ініціюється зазвичай лібералами в еліті режиму. Це обмежене відкриття простору для опозиції, легалізація політичних партій, свободи слова, але без відмови від монополії влади»*;
- другий етап, власне *«перехід (транзит) – критичний етап, коли формально або де-факто починається демонтаж авторитарної системи. Тут відбувається договір між лібералами режиму та поміркованою опозицією. Результатом часто є перші вільні вибори або нова конституція»*.
- третій етап включає в себе *«інституціоналізацію демократії (консолідацію), закріплення нових демократичних правил гри, створення стабільних інституцій, визнання виборів як єдиного легітимного механізму передачі влади»* [7; 36].

Зазначимо, що важливим також у концепції О'Доннела і Шміттера є і їхній акцент на тому, що *«демократія не є автоматичним результатом краху авторитаризму. Її встановлення залежить від «взаємодії та стратегій політичних гравців», від компромісів, балансів і навіть випадковостей»*. У цьому сенсі *«демократизація — це гра з відкритим фіналом, яка може завершитися як демократією, так і новим авторитаризмом або гібридним режимом»* [7; 36]. Таким чином, модель О'Доннела і Шміттера показує, що демократична трансформація - *« не просто результат структурних змін, а плід політичних рішень, боротьби та домовленостей»*. Вона особливо актуальна була для країн Латинської Америки, Південної Європи та пострадянського простору.

В свою чергу, Адам Пшеворський - один із провідних теоретиків демократизації, у своїх роботах запропонував раціонально-інституціональний підхід до аналізу переходу до демократії [29]. На відміну від О'Доннела і Шміттєра, А. Пшеворський наголошував не лише на акторах, але й на математично формалізованих стратегіях, інституційних обмеженнях і логіці раціонального вибору. Він описує моделі переходу до демократії як стратегії взаємного стримування та політичного компромісу. Центральне поняття в моделі Пшеворського поняття «пакт». Він трактує його, як «взаємну угоду між авторитарною елітою і демократичною опозицією, яка полягає в тому, що «авторитарна еліта погоджується на демократичні вибори, втрачаючи монополію на владу, а опозиція гарантує, що у разі перемоги не помститься еліті, зберігаючи частину її інтересів, наприклад, амністія, збереження майна, політичне представництво». Таким чином демократія виникає *«не як результат боротьби, а як результат обопільного страху і стратегічного компромісу»*. Також, на думку А. Пшеворського, «демократія — це інституціоналізований механізм, де сторони погоджуються на «гру з невідомим результатом». Авторитарна еліта погоджується на вибори, не знаючи наперед, чи виграє, але маючи гарантії, що в разі поразки не буде знищена». *Демократія, зазначає він — «це система, в якій політичні сили змагаються за владу в умовах, коли результат виборів не є наперед відомим, але всі сторони готові його прийняти»* [29]. Таким чином, модель Адама Пшеворського показує, що перехід до демократії — це не моральна перемога, а політична угода між елітами, яка спирається на взаємні гарантії, невизначеність результату виборів і раціональне прагнення зберегти себе в умовах змін. Цей підхід дуже важливий для розуміння демократизації в посттоталітарних державах, зокрема у Східній Європі й Латинській Америці [29].

Семюел Гантінгтон, один із найвпливовіших дослідників процесів політичної модернізації та демократизації, у своїй праці «Третя хвиля демократизації» сформулював історично-порівняльну модель демократизації

та переходів, яка є класичною працею про демократизацію [32]. Гантінгтон не пропонує одну чітку універсальну модель, як це роблять А. Пшеворський чи О'Доннел. Натомість він аналізує демократичні переходи як історичні «хвилі» демократизації а також виділяючи типи переходу до демократії залежно від «джерела ініціативи та механізмів змін». Гантінгтон описує «три великі хвилі демократизації», що накочувались одна за одною, кожна з яких супроводжувалася зворотними хвилями - відкатами до авторитаризму:

1. «перша хвиля - 1828–1926 рр., яка розпочалася з розширення виборчих прав у США та Європі і закінчилась зростанням фашизму, комунізму та авторитаризму між двома світовими війнами».
2. «друга хвиля - 1943–1962 рр. почалась після Другої світової війни з падінням автократичних режимів у Німеччині, Італії та Японії», демократія поширилася на Західну Європу, Латинську Америку, частково на Азію», але завершилася хвилею авторитарних переворотів у 1950–60-х роках».
3. «третья хвиля - 1974 – 1990-ті рр., розпочалась з падіння диктатури в Португалії (1974), далі Іспанія, Греція, Латинська Америка, Центральна Європа і ключає в себе крах соціалістичних режимів у Східній Європі та СРСР у 1989–1991 рр. Це найбільша за обсягом хвиля «демократизації».

Гантінгтон класифікує переходи залежно від того, «хто ініціює зміни та за яких умов», виділяючи трансформацію, трансакцію та заміну. Так, при *трансформації* демократизація «ініціюється владною елітою в рамках авторитарного режиму, влада *добровільно проводить реформи* для збереження контролю зі стратегічних міркувань», наприклад Іспанія після Франко, Португалія. При *трансакції* «демократія виникає через переговори між режимом і опозицією і обидві сторони поступаються заради спільного компромісу», як це було наприклад в Польщі (Круглий стіл) чи в Угорщині. При *заміні* «авторитарний режим падає під тиском опозиції, часто після

масових протестів або революцій, а опозиція формує нову демократичну владу без узгодження з колишнім режимом, наприклад в Чехословаччині – «Оксамитова революція» чи повалення режиму Чаушеску в Румунії.

У своїй праці С. Гантінгтон виділяє п'ять основних причин, що є каталізаторами переходу до демократії, зокрема «делегітимацію авторитарних режимів при економічних кризах, репресії, корупції»; зміни в економічному розвитку - освіта, середній клас, модернізація; зростання ролі католицької церкви як носія моральної легітимності опозиції, як це було у Польщі; зовнішній вплив західних демократії, ЄС, США, міжнародних організації та демонстраційного ефекту, тобто успіху переходу в одній країні надихає інші»[32].

Таким чином, парадигма С. Гантінгтона є історично орієнтованою, аналізує демократизацію як хвилеподібний глобальний процес, а не як внутрішню зміну однієї країни та приділяє особливу увагу контексту, культурі, зовнішньому впливу та історичному моменту. Також, головними ідеями концепції про хвилі глобальної демократизації є те, що перехід до демократії носить глобальний характер [32]. В контексті України, зазначимо, що особливо актуальна для нас модель Данкварта Росту, який вважав, що необхідними чинниками ефективного впровадження демократичних інститутів у будь-якій країні є насамперед національна єдність [33]. Погоджуємося з цим твердженням, адже вимога національної єдності відкидає ситуації, коли в суспільстві існує латентний розкол, що наприклад, було характерно для України впродовж її незалежності. Саме національно консолідована держава дозволяє пережити нестабільність суспільства під час становлення хитких та слабких інститутів політичного плюралізму, виникнення численних та слабких політичних партій, хаосу, що виникає внаслідок зміни правил політичної взаємодії [22].

Щодо перспектив подальшої глобальної демократизації, то серед аналітиків є її різне бачення. Так відомий американський політолог Френсіс

Фукуяма, вважав, що не бачать принципових перешкод для перемоги демократії [26], а С. Гантінгтон описав зростання кількості демократичних держав як невідворотний, але не лінійний, не винятково висхідний процес [4].

РОЗДІЛ 2 ТРАНСФОРМАЦІЯ АВТОКРАТИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ: СВІТОВА ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА, ОСОБЛИВОСТІ.

2.1. Політичні режими як основні об'єкти демократичних політичних трансформацій.

Продовжуючи дослідження проблематики нашої роботи, вважаємо доцільним проаналізувати поняття «політичний режим», в межах якого, (в залежності від його типу) і відбуваються процеси демократичних трансформації та демократизації в цілому.

Поняття «політичний режим» походить від латинського слова «regimen» (керівництво). В політичній науці диференціюється поняття «політичний режим і «державний режим». Деякі дослідники дотримуються думки, перше поняття(«політичний режим») досить широке, і вважають доцільніше використовувати дещо інше - «державний (державно-правовий режим)» [19] Однак, ми вважаємо, що держава є головний політичним інститутом, тому поняття політичний режим є ширшим від поняття «державний (державно-правовий режим)». Так, український дослідник Геннадій Шипунов, вважає, що «розглядаючи проблему політичного режиму, то йдеться про питання взаємовідносин між державними органами та громадянами, а також політичними та громадськими організаціями. В поняття «політичний режим» входить також і місце політичних партій в політичній системі та їхніх відносинах з державним апаратом і населенням, а також правила функціонування інших важливих громадських організацій. Фактично, говорячи про політичний режим, ми враховуємо ступінь реальної участі суспільства у формуванні та реалізації політичної і державної влади як її складової і управління життям країни» [28]. В цілому, сутність поняття

політичного режиму науковці визначають через через такі його основні змістові характеристики як: « основні носії (суб'єкти) влади, в чиїх інтересах здійснюється влада; місце, роль, політичні функції керівника держави в державно-політичній системі; реальну участь і місце народу при формуванні і здійсненні політичної і державної влади, зокрема її представницьких установ; ступінь централізації державного апарату та участь опозиції в політичному житті країни; проголошення і реалізація принципу поділу влади, їх взаємовідносини; взаємодію між основними елементами політичної організації суспільства (політичної системи); місце, роль, повноваження органів примусу в державі, їх вплив або участь в політичному житті держави; реальні права і обов'язки громадян, правовий статус особистості в державі; політична динаміка держави, загальний напрямок політики та в першу чергу зовнішньої; сформований тип політичної культури суспільства, в певному сенсі його менталітет; місце ідеології та соціокультурних цінностей в політичному і державному житті суспільства; характер і особливості правової системи, ступінь її ефективності» [21].

Політичний режим, конкретні форми його існування зумовлюються, на думку науковців такими чинниками як :

- економічними;
- політичними;
- ідеологічними та соціокультурними. [5].

Суттєвим моментом при дослідженні політичних режимів як засобу реалізації влади є співвідношення категорій «політична система» і «політичний режим». Вартим є нашій роботі простежити і проаналізувати ці категорії. Адже співвідношення понять «політичний режим і «політична система» — одне з базових питань політичної науки, оскільки обидва терміни описують структуру і функціонування влади, але на різних рівнях узагальнення.

Політична система — це сукупність інститутів, норм, відносин, ідей та практик, через які в суспільстві здійснюється влада. Вона включає:

- державу та її органи - парламент, уряд, суди ;
- політичні партії, громадські рухи;
- виборчу систему;
- політичну культуру;
- механізми прийняття та реалізації рішень.

В цілому, політична система виступає як структура всього політичного життя суспільства. Образно кажучи політична система «архітектура влади і взаємодії між державою, суспільством і громадянами». Також дискусійним залишається питанням щодо засобів масової комунікації (ЗМК): чи є вони окремим елементом політичної системи, чи частиною політичної свідомості. В цілому, аналізуючи співвідношення політичної системи і політичного режиму, можна виявити певні закономірності:

- політичний режим може розкривати динамічно-процесуальний аспект політичної системи;
- показувати і розв'язувати проблеми взаємин між державою та громадянським суспільством;
- відносини уряду та опозиції, що є ключовим для характеристики режиму та його особливостей, які можуть визначати його тип.

Режим може забезпечувати стабілізацію політичної системи, забезпечувати впорядковану взаємодію її структурних елементів, їх злагодженість та координацію, а в цілому - динамізм самої політичної системи. Це виходить з того, що політичний режим є по своїй суті сукупністю владних структур, що забезпечують політичній владі здійснювати свої повноваження. Отже, політичний режим — це спосіб функціонування політичної влади, зокрема:

- як здійснюється влада (законно чи силою);
- ступінь свободи та участі громадян;
- роль прав людини, правосуддя, опозиції;
- характер політичного контролю - демократичний чи автократичний. .

Політичний режим — це якість влади, спосіб її застосування в межах певної системи. Образно кажучи, політичний режим — «манера правління в рамках політичної системи». Наприклад, Франція має стабільну політичну систему - республіка, парламент, суди, вибори, але в різні історичні періоди в межах цієї системи були різні політичні режими, як наприклад, демократичний сучасна П'ята республіка, але мала авторитарний режим Віші в період окупації 1940–1944 роках. Тобто режим — це змінна, а система більш постійна основа. Отже, політичний режим в порівнянні з політичною системою має свої особисті тимчасові характеристики, які можуть залежати від самої політичної системи і остання може функціонувати в різних режимах [9]. Наочно це розкриває складена нами наступна порівняльна таблиця:

Порівняльна таблиця: Політична система / Політичний режим

Критерій порівняння	Політична система	Політичний режим
Сутність	Сукупність політичних інститутів, норм, відносин, ідей	Спосіб організації та функціонування політичної влади
Рівень поняття	Ширше поняття	Вужче поняття, складова політичної системи
Структура / компоненти	Держава, партії, вибори, ЗМІ, політична культура, громадянське суспільство	Механізм владарювання: рівень свободи, плюралізму, дотримання прав
Типологія	Демократична, авторитарна, тоталітарна системи	Демократичний, авторитарний, гібридний, тоталітарний режим
Функції	Регуляція політичних процесів, взаємодія влади та суспільства	Визначення характеру правління, ступеня політичної участі та свободи
Джерело змін	Зміни в суспільстві, економіці, ідеології	Зміни політичного курсу, революції, перевороти, тиск ззовні

Стабільність	Більш стабільна структура	Може змінюватися швидко — наприклад, після перевороту
Приклади	Політична система Франції, США, України	Демократичний режим (Швеція), авторитарний режим (Китай), гібридний (Туреччина)

Таким чином, можна зробити висновок, що поняття «політичний режим» виступає як функціональний аспект політичної системи, механізм методів і засобів здійснення державно-політичної влади, особливостями політичного стану у суспільному житті як результату взаємодії чи протиборства різних політичних сил, функціонуванням всіх політичних інститутів.

Підсумовуючи зазначимо, що вдалу, на наш погляд, дефініцію сутності політичного режиму як категорії політичної науки дав французький науковець Ж. Кермон. Він вважає, що *«політичний режим – це сукупність елементів ідеологічного, інституційного і соціологічного порядку, що сприяють формуванню політичної влади у даній країні у визначений історичний період»*. Це, образно кажучи, за його словами, «певний політичний клімат у даній державі у конкретний період» [21].

Політичний режим в процесі свого функціонування може використовувати ті чи інші методи і засоби досягнення своїх цілей: насильницькі чи ненасильницькі, що і є основою для їхньої класифікації, поділу політичних режимів на антидемократичні і демократичні [21]. Останні, в свою чергу теж мають відповідну класифікацію, через яку і розкривається їхня сутність. В загальному науковці поділяють всі політичні режими на «демократичні та автократичні (недемократичні). Недемократичні (автократичні), в свою чергу на авторитарні та тоталітарні, кожен з яких теж мають свої підвиди»[20].

Політичні режими є особливими в кожній країні і на різних етапах історичного розвитку держав. Для детальнішого розуміння сутності політичного

режиму, в політичній науці розглядаються його відмінні риси, за якими можливе виділення окремих видів політичних режимів. Сучасна політична наука, як зарубіжна, так і вітчизняна напрацювала низку типологій політичного режиму в залежності від застосовуваних критеріїв [1; 5; 8; 9; 17; 21; 43; 46;]. В цілому, найбільш простою і змістовною типологією політичних режимів є їх поділ (враховуємо хронологічний порядок) на авторитарні, демократичні та тоталітарні, кожен з яких може мати свої підвиди. Однак, необхідно зазначити, що любий політичний режим складається із «синтезу двох протилежних засад реалізації державної влади – «автократизму» і «демократизму». Дані політичні відносини виникли ще у ході становлення процесі стародавніх раних держав (автократизм в Стародавньому Сході, і навпаки, демократизм в Античному світі). Важливим тут виступає пропорційне співвідношення елементів автократизму та демократизму в процесі їхнього функціонування. Сучасна політична наука акцентує на тому, що співвідношення автократичних демократичних режимів показує про взаємозв'язок даних режимів, зокрема, як показав політичний досвід ХХ-ХХІ ст. в домінуванні тенденції до переходу до демократії, тобто демократизації політичних режимів [21]. Коротко проаналізуємо риси цих режимів в хронологічній послідовності. Аналіз розпочнемо з авторитарного, як найдавнішого в політичній історії світу.

Основні ознаки авторитарного режиму:

1. «Концентрація влади в руках однієї особи або вузької еліти де влада зосереджена у президента, диктатора чи правлячої групи без ефективного контролю з боку парламенту чи суспільства.
2. Обмеження політичних прав і свобод громадян які мають обмежені можливості впливати на політику, обмежується свобода слова, зібрань, преси.
3. Формальна наявність, але фактична підконтрольність інститутів демократії коли вибори можуть проводитися, але є несправжніми, а парламент — підконтрольним владі.

4. Відсутність або слабкість політичної опозиції, **коли** опозиційні партії переслідуються або не допускаються до участі у владі.
5. Монополія на інформацію і контроль над ЗМІ, **де** держава контролює або цензурує засоби масової інформації, використовуючи їх для пропаганди.
6. Домінування виконавчої влади над законодавчою і судовою, коли президент або уряд контролює інші гілки влади, що порушує принцип поділу влади.
7. Опора на силові структури (армія, поліція, спецслужби), влада підтримується через тиск, залякування, і часткові репресії.
8. Патріархальний або патерналістський тип відносин між владою і громадянами де влада постає як «батько народу», що краще знає, що потрібно суспільству»[21].

Демократичний політичний режим відображає принципи народовладдя, свободи, верховенства права та політичного плюралізму. Його основними ознаками є:

1. « Народовладдя, суверенітет народу коли він делегує свої повноваження через вибори.
2. Вільні, конкурентні та регулярні вибори. Вибори проводяться періодично, на альтернативній основі, із забезпеченням рівного доступу до участі.
3. Поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову. Жодна гілка влади не домінує, кожна має свої повноваження і взаємоконтролює інші.
4. Законність і верховенство права. Усі, включно з представниками влади підкоряються закону; права і свободи громадян захищаються юридично.
5. Політичний плюралізм і багатопартійність. У суспільстві існує реальна конкуренція політичних сил, ідеологій та інтересів.
6. Свобода слова, преси, зібрань, совісті. Громадяни можуть вільно висловлювати свої думки, створювати ЗМІ, організовувати мирні протестні акції.

7. Право громадян на участь в управлінні державою через вибори, референдуми, громадські слухання, місцеве самоврядування тощо.
8. Наявність сильної правової держави та громадянського суспільства, де існують незалежні інститути, що контролюють владу та захищають права громадян.
9. Гарантії прав і свобод людини, де політичні, соціальні, економічні права визнаються і захищаються державою та судом».

Якщо авторитарні та демократичні політичні режими були відомі із стародавніх держав (авторитарні – держави Стародавнього Сходу, демократичні – Античний світ, то тоталітарний політичний режим став можливим в силу різних чинників тільки у ХХ ст., відтак в більшості наукових розвідок його називають «феноменом ХХ століття». Зупинимось детальніше на аналізі даного «феномену ХХ століття». Тому, що демократична трансформація від авторитарного до демократичного політичного режимів і трансформація від тоталітарного до демократичного має суттєві відмінності, про піде нижче мова.

В сучасній політології зміст та ознаки тоталітарного політичного режиму (тоталітаризму) вперше визначили американські політологи К. Фрідріх та З. Бжезинський. Вони виділили шість основних ознак тоталітаризму, т.зв. «тоталітарного синдрому»:

1. «єдина офіційна ідеологія, яка включає в себе детально розроблені всі аспекти суспільного життя і яка масово і насильницьким чином індоктринується в суспільну свідомість;
2. існування і функціонування у державі тільки однієї масової політичної партії, ієрархічно структурованої на чолі з харизматичним лідером.
3. існування таємної політичної поліції, яка знаходиться повністю під контролем правлячої партії, здійснює терор як проти реальних «ворогів режиму» так і «уявних». Терор перетворюється як на засіб управління та контролю над суспільством.
4. повний монопольний контроль над усіма засобами масової комунікації

5. технологічно зумовлена монополія над усіма видами збройних сил.
6. централізоване управління та контроль над економічним життям країни за допомогою бюрократичної координації раніше незалежних частин державного апарату» [31].

Згадані автори наголосили, що власне сукупність усіх виділених ознак дають можливість і підстави для аналізу того чи іншого режиму як тоталітарного. В подальших дослідженнях тоталітаризму науковці відштовхувалися від цих ознак після встановлення комуністичних режимів після Другої світової війни в Центрально-Східній Європі та в Південно-Східній Азії.

Однією з характерних і основною відмінною рисою тоталітаризму стало те, що політична система формується навколо єдиної партії як носія ідеології. Власне ця партія і формує тоталітарний режим. А держава, як головний інститут політичної системи перетворюється на головний інструмент правлячої партії, її механізм стає засобом реалізації ідеологічної влади. Партійні органи фактично зрощуються з державними інститутами і дублюють їхні функції. Класичними тоталітарними режимами вважаються Німеччина в 1933-45 рр., (нацизм), СРСР в період керівництва Й. Сталіна 1929 -1953 (сталінізм), Китай в період правління Мао Цзедуна. Щодо фашистської Італії в період правління Б. Муссоліні в 1923 - 43 рр. де власне і виник термін «тоталітарний» серед науковців існує думка про неповне вираження основних ознак тоталітаризму [21]. В сучасний час, класичним тоталітаризмом можна вважати Північну Корею. В цьому напрямку рухається і путінська росія.

Важливою при аналізі типів політичних режимів у нашій роботі, є категорія і поняття «гібридний політичний режим». В сучасній науці про трансформації політичних режимів (транзитології) даний термін вживається «для аналізу режимів, в яких притаманні як авторитарні, так демократичні засоби влади, тому їх не можна віднести ні до авторитарних ні до демократичних» [36]. Згадуваний термін використовувалося західними дослідниками, зокрема Г. О' Доннеллом та Ф. Шміттером при дослідженні поставторитарних трансформацій [36]. Що стосується постоталітарних трансформацій, то в поняття «гібридний

режим» можна включати і елементи тоталітаризму, зокрема специфічні риси політичної свідомості та менталітету як правлячої верхівки, так і частини суспільства, що було характерним, наприклад в Україні після проголошення незалежності [20].

Отже, підсумуємо, що автократизм (авторитаризм і тоталітаризм) і демократизм, які є в основі політичних режимів, базуються на різній соціальній та ідеологічній базі і як показав політичний досвід, можуть функціонувати в умовах різних суспільних устроях.

Функціонування політичних режимів носить динамічний характер, вони можуть змінюватися та еволюціонувати – автократичний в сторону демократичного і навпаки демократичні режими в бік автократії (таким класичним прикладом можна вважати досвід демократичної німецької, т.зв. Веймарської республіки та ряду пострадянських країн, зокрема росії та Білорусі [33]. Однак, проблематикою нашого дослідження є політична трансформація режимів в сторону їх демократизація, про що йдеться в наступному підрозділі нашої роботи.

2.2. Особливості демократизації авторитарних і посткомуністичних політичних режимів.

Кожна держава має свої особливі шляхи і методи демократичних трансформацій, які, як показує наш аналіз, в основному залежать від початкового етапу розвитку, тобто від соціально- економічного та політичного становища в державі на початок трансформації. Досвід трансформацій недемократичних режимів в Латинській Америці і Південній Європі складає дві групи, два етапи таких трансформацій, які різняться не тільки географічним розташуванням, але й мають свої характерні особливості. Центральна- Східна Європа склала нову групу держав, вивчення яких вносить свій вклад в наукове осмислення демократизації [34].

Держави колишнього Радянського Союзу складають зі своїми особливими характеристиками окремий предмет досліджень політологів, що займаються проблемами переходу (транзитології). Відмінність між процесами трансформації посткомуністичних режимів серед держав колишнього Союзу є також відчутна, але їх об'єднує спільне минуле - існування в одній державі. Отже, варто прослідкувати та порівняти особливості демократичних трансформацій в Латинській Америці, деяких державах Південної Європи і Центрально-Східної Європи, щоб визначити в подальшому які особливості характерні для України та інших держав колишнього СРСР

Можна стверджувати, що приклад України є особливим і унікальним в тому плані, що процеси трансформації стосувалися одночасно державотворення, консолідації нації, демократизації суспільства та переходу до ринкової економіки. Більше того, ці процеси розпочалися у суспільстві, в якому існував один із найжорстокіших варіантів радянського типу тоталітарного режиму.

Порівняльний аналіз демократизації в латиноамериканських країнах продемонстрував, що незважаючи на те, що вони проходили майже в той самий час - 1970-80-і роки, між ними існує кардинальна різниця. Ці відмінності можуть бути окреслені як внутрішні, а саме, різні шляхи переходу - циклічний в латиноамериканських державах та еволюційний в південно-європейських, та зовнішні - розклад сил в міжнародній обстановці: залежність у першому випадку чи інтеграція у другому[34].

Циклічний шлях демократизації в Латинській Америці характерний існуванням нестійких демократичних режимів, які перебувають у постійній кризі. Перехід від авторитарних політичних режимів в сторону демократії чергувався зі зворотнім процесом (хвилями) з відновленням авторитарної форми правління. Деякі латиноамериканські держави пройшли такі цикли кілька разів із- за слабо розвиненої соціально-економічної бази та відсутності консолідаційних процесів у суспільстві. Найкращим прикладом такого розвитку є Аргентина, де після переходу до демократичного режиму в 1983 році, військові

здійснювали ще три заколоти в 1987, 1988 та 1990 роках з метою повернення влади у руки хунти, яка була при владі протягом 1976-83 років .[34; 36.].

Держави Південної Європи, навпаки, розвивалися еволюційним шляхом. Після довгого періоду авторитаризму, який в деяких державах існував ще з 1930-х років, демократизація в них проходила без особливих катаклізмів і поворотів до минулого. Такий розвиток був результатом консолідації еліт, відносно високого рівня соціально- економічних відносин і механізмів управління кризовими явищами. Класичним прикладом еволюційної моделі демократизації виступає Іспанія, де вирішальне значення при переході до демократії мали політичні, ідеологічні та культурні фактори, перехід до демократії почався власне не в результаті краху диктатури, а був викликаний необхідністю зміни глави держави і ініціювався зверху [34].

Ми вважаємо, що не менш важливим у трансформації є й зовнішній фактор, про що свідчить різниця між переходами до демократії у згаданих вище двох групах держав. Держави Латинської Америки не тільки традиційно належали до сфер впливу США, але й залежали від них економічно. Проте Сполучені Штати зайняли двозначну позицію щодо процесів демократизації в цьому регіоні. Допомога більше заключалася в декларуванні, ніж в реальних кроках. Більше того, відсутність економічної допомоги для новоутворених демократичних режимів зі сторони США, розглядається деякими вченими як негативний вплив на становлення демократії [34;36]. Наслідуючи Сполучені Штати, латиноамериканські держави у ході становлення нових політичних режимів прийняли президентську форму правління не маючи відповідної соціально-економічної та й політичної бази для цього. Як виявилось пізніше, президентська система стала не тільки найпростішим шляхом переходу від авторитаризму до демократії, але й від не сформованої демократії знову до авторитарного правління.

Демократизація держав Південної Європи проходила у дуже вигідній для них міжнародній обстановці. В часовому плані вона збіглася з етапом

розширення європейських інтеграційних процесів. Європейське Співтовариство було зацікавлене в розширенні своїх впливів в Середземномор'ї та поширенні демократичних засад, які є і основою функціонування ЄС. Масова фінансова допомога, великомасштабні капітальні інвестиції, пряма політична підтримка відіграли важливу роль в загальнодемократичному політичному процесі. Як вважає американський політолог О' Доннелл, південноєвропейські держави, на відміну від латиноамериканських країн, успішно завершили перехід до демократії тому, що домінуючу роль в переході зіграв зовнішній фактор [34]. Підводячи підсумок наведеному вище, можна стверджувати, що перехід від авторитарних режимів в Латинській Америці і Південній Європі протягом 1970-80-х років, мав свої особливості в кожній окремій групі держав.

Порівняльний аналіз основних особливостей переходу дає можливість краще зрозуміти різні моделі демократизації та шляхи розвитку посткомуністичних держав. І якщо в Україні та й інших новоутворених державах колишнього Радянського Союзу ситуація щодо остаточного утвердження демократії була не визначеною, то колишні східноєвропейські тоталітарні держави радянського блоку, успішно завершили демократизацію, що накопичило при цьому багатий досвід демократичних трансформації, який вже дав ґрунт для порівняльного аналізу з попередніми трансформаціями. Очевидно, що, як і у випадку з порівняльним аналізом авторитарних трансформацій, кожна посткомуністична держава мала свої характерні моменти транзитного періоду. Разом з тим, як зазначає американська дослідниця Сара Террі, існують загальні риси посткомуністичних трансформацій, які притаманні всім державам і які відмінні від поставторитарних аналогів. На її думку, різницю можна провести щонайменше у п'яти аспектах :

1. подвійна природа трансформаційних процесів, тобто кардинальні зміни відбуваються і в політиці і в економіці;
2. соціально-економічний розвиток, зокрема індустріалізація;
3. присутність елемента багатостітності;

4. питання відновлення громадянського суспільства;
5. міжнародна обстановка [37].

Ми вважаємо, що найбільш характерною особливістю посткомуністичних трансформацій було одночасне будівництво демократичних інститутів і впровадження ринкової економіки, нових економічних відносин. Реалізація такого завдання була безпрецедентною як в політичній історії, так і в політичній теорії. На відміну від комуністичних, при авторитарних режимах, незважаючи на існування великого державного сектору, ніколи не ліквідовувалися остаточно елементи ринкової економіки та приватної власності і через це основна увага в трансформаціях акцентувалася на політичні та соціокультурні аспекти. Складність у реалізації такого завдання в колишніх комуністичних тоталітарних режимах полягала ще й в тому, що в цих суспільствах демократія і ринкові відносини, вступають в протиріччя між собою, тоді як в теорії вони підтримують одне одного.

Причиною такого явища став болісний процес впровадження ринкових відносин і необхідність змін технологій, що було пов'язане з великими труднощами всередині суспільства, особливо того що стосувалося соціально-матеріального становища населення. Більшість раніших трансформацій проходили в країнах з низьким рівнем соціально-економічного розвитку, коли запровадження інноваційних технологій у виробництво та процес його приватизації відбувався значно швидше і безболісніше. Характерним для економіки комуністичних держав, в тому числі і України, був високий рівень її індустріалізації при низьких технологіях, а відповідно низькій продуктивності, та радянськими цінностями, які передбачали для робітників державне «підклування» відмову навіть від думки про приватну власність та віру, згідно комуністичної пропаганди у «світле майбутнє та завтрашній день». В таких умовах перехід до ринкових відносин означав перебудову не тільки економічну, але й психологічну, що значно ускладнювало завдання.

Ще одна відмінність між авторитарними і комуністичними переходами полягає в тому, що у першому випадку вони відбувалися, в основному, в

моноетнічних державах, тоді як в посткомуністичних трансформаціях, як наприклад в колишніх СРСР, Чехословаччині, Югославії, значну роль відіграв етнічний фактор. В тодішній політологічній науці майже не висвітлювалася проблема впливу націоналізму на процес демократизації, так як загально прийнято було вважати, що націоналізм не сумісним з демократією. В посткомуністичних державах націоналізм зіграв в багатьох випадках роль основного інструменту при знищенні | комуністичного режиму, ініціювавши тим самим процес переходу до демократії з зачатками громадянського суспільства. Так, діяльність НРУ в Україні та створення масових народних фронтів у кожній іншій колишній радянській республіці є найкращим тому доказом. Народні фронти, будучи організовані за принципом національних організацій, першочерговим своїм завдань ставили поглиблення процесів демократизації в кожній окремій республіці з одночасним підняттям національної свідомості відродженням та формуванням національної свідомості та нації [6].

Як вже зазначалося раніше, зовнішній фактор мав вирішальне значення на процес переходу різних авторитарних режимів, проте ситуація з посткомуністичними трансформаціями мала специфічний характер. Закінчення «холодної війни» видавалося мало би сприяти інтенсифікації процесів підтримки новоутворених демократій з боку світового демократичного товариства і особливо США як переможця у «холодній війні». Однак процес підтримки, а саме фінансова та політична допомога, широкомасштабні інвестиції, не відразу почалися з декількох причин. З одного боку, американські ідеологи почали вважати за непотрібне розглядати як негайну потребу реформування комуністичних суспільств, так як з занепадом комунізму і комуністичної системи на деякий час перестала існувати загроза становлення нових таких режимів. З другого боку, рівень соціально- економічних відносин був настільки низький, а кількість держав в яких проходив перехід, таким великим, що об'єктивно не вистачало фінансових можливостей в допомозі. Через це, якщо у випадку латиноамериканських трансформацій роль зовнішнього фактору, тобто впливу

США, була не значною, в країнах Південної Європи вплив тодішньої Європейської Спільноти був досить вагомим, то в посткомуністичних трансформаціях роль західної демократії була певний проміжок часу не визначеною. Це і були кардинальні відмінності між посткомуністичними і поставторитарними демократизаціями, що в свою чергу означає, що існують і різні етапи транзитного періоду.

У цьому аспекті вдало схему переходу від комуністичного тоталітаризму до демократії запропонував вже відомий нам американський політолог З. Бжезинський у своїй праці «Великий провал: народження і смерть комунізму у ХХ столітті» [30]. Він дослідив та проаналізував історію розвитку комуністичної ідеології в ХХ столітті. Він виділяє чотири фази переходу від комунізму: комуністичний тоталітаризм, комуністичний авторитаризм, пост-комуністичний авторитаризм та пост-комуністичний плюралізм. Кожна із фаз має свої особливості, причому кожна держава колишнього радянського блоку на тодішній час знаходилася на різній фазі свого розвитку[30].

Згідно з висновками З. Бжезинського, перший етап переходу від комунізму характерний існуванням ознак радянської форми авторитарного режиму, при якому комуністична партія контролює політичну систему, а політична система контролює суспільство і економіку. На цій фазі на початку «великого краху», тобто кінець 1980-х років, знаходилися Албанія, Північна Корея, В'єтнам, Німецька Демократична Республіка, Румунія та Куба. Перехід же до другої фази, комуністичного авторитаризму, можливий при послідовній і наполегливій опозиційній боротьбі, яка би розділила правлячу комуністичну партію і збільшила тиск суспільства на режим з метою одержання соціально-економічних поступок [30].

Найбільш складною і непрогнозованою, з точки зору можливих шляхів розвитку, є друга фаза - комуністичний авторитаризм . На цьому етапі ще існує контроль політичної системи з боку комуністичної партії, проте вже з'являються деякі елементи громадянського суспільства, які вступають в протиборство з існуючим режимом. Це приводить до того, що політичне керівництво

економікою перестає бути вирішальним. До цієї групи держав тоді відносилася Угорщина, Китай, колишні Чехословаччина та Радянський Союз, складовою частиною і якого була й Україна. На цьому етапі найбільш можливим виходом є перехід до наступної, третьої фази - посткомуністичного авторитаризму. Це відбувається найчастіше шляхом перевороту, який відбувається серед найвищих ешелонів влади під загрозою небезпеки можливого і соціального вибуху. В деяких винятково сприятливих умовах перехід може відбутися відразу до четвертої стадії, посткомуністичного плюралізму. І навпаки, якщо перехідні процеси припиняться, то можливе повернення назад до тоталітарної стадії. Цікавим є, на нашу думку, визначення посткомуністичного авторитаризму. Авторитарний режим дуже часто базується на національній ідеї та націоналізмові, причому ідеологія стає ритуальною[30].

У випадку з посткомуністичним авторитаризмом комуністи самі перехоплюють національну ідею, створюючи тим самим таке явище як націонал-комунізм. Найяскравішим прикладом такого переходу є зміна політичної орієнтації Л. Кравчука протягом кінця 80-х - початку 90-х і років з позицій компартійної ідеології на державотворчі позиції. Характерною особливістю цієї фази є утвердження громадянського суспільства і його вплив на політичне життя. На цій фазі знаходилися Польща та колишня Югославія. Перехід до останньої, четвертої, фази - посткомуністичного плюралізму, при якому політична та соціально-економічна системи стають плюралістичними, відбуваються в результаті мирної еволюції. Проте і на цьому етапі можливе призупинення перехідних процесів, але як найгірший вихід - це фрагментація суспільства. Таким чином враховуючи попередню практику і досвід демократичних поставторитарних трансформацій, а також аналіз посткомуністичних трансформацій, можна отримати більш повну картину про перехід до демократії в державах колишнього Радянського Союзу. На нашу думку, крім вже згаданих етапів та елементів переходу, радянський приклад характерний ще й тим, що одночасно з демократизацією проходив і процес розпаду імперії і утворення незалежних держав.

Без сумніву, що націоналізм став також характерною особливістю і пострадянського суспільства. У всіх колишніх радянських республіках процес демократизації був ініційований національними та націонал-демократичними рухами. Україна не була винятком в цьому випадку. Більше того, національний рух в Україні переплітався з процесом державотворення[6]. Ці всі проблеми потрібно було вирішувати в ході трансформації до демократії. Таким чином характерною особливістю переходу до демократії в Україні стало вирішення чотирьох великих блоків завдань одночасно, а саме - державотворення з одночасним реформуванням залишків колишнього державного апарату радянської республіки, консолідації нації зі створеної комуністичною пропагандою «нової спільності людей - радянського народу» і демократизація посттоталітарного комуністичного суспільства та перехід від планової, централізованої економіки до ринкової. Отже, якщо порівнювати демократичну трансформацію в авторитарних та посткомуністичних суспільствах, то побачимо, що демократизація в авторитарних державах відбувалася на основі вже існуючої соціально-економічної структури без її суттєвих змін. А посткомуністичних трансформаціях це водночас вимагало змін у економічній сфері, зокрема впровадження ринкових відносин.

Ще однією характерною особливістю посткомуністичних радянських трансформацій, в тому числі і в Україні стало утворення нових опозиційних політичних організацій та партій на етапі занепаду тоталітарної системи. Створення нових політичних партій та забезпечення умов для їх опозиційної діяльності, стало важливою ознакою демократизації і є існування умов для їх опозиційної діяльності. Таких умов звичайно не існувало при тоталітаризмі. Через це поява нових політичних інституцій, які не були утворенні з волі режиму, означала його занепад і початки демократизації. Проте для демократичних режимів важливим є існування гарантій для опозиційної діяльності політичних партій, які є важливим елементом у встановленні і збереженні демократичних режимів і через це один із найбільш очевидних індикаторів демократизації .

Як вже зазначалося раніше, транзитологічні концепції базувалися на

аналізі трансформацій авторитарних режимів в Латинській Америці та Південній Європі. Кожен новий приклад вносить свій вклад і відповідно корегує загальні положення в цій ділянці політології. Приклад України є в цьому відношенні дуже важливий, через це варто проаналізувати сам процес переходу, особливо утворення нових партій. Тим більше, що багато вчених критично відноситься до попереднього доробку в транзитологічній літературі. Так, вже згадувана нами американська дослідниця посткомуністичних трансформацій Сара Террі вважає, що «посткомуністичні трансформації є відмінними і вимагають нових аналітичних підходів; як результат таких змін, краще було б сконцентруватися радше на емпіричних дослідженнях, ніж прив'язувати себе до попередніх концепцій з виходом лише на існуючі моделі і пристосування теорії до нових умов» [37].

РОЗДІЛ 3 ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХОДУ ВІД ТОТАЛІТАРИЗМУ ДО ДЕМОКРАТІЇ.

3.1. Етапи, динаміка та особливості трансформації політичного режиму в Україні.

Як вже зазначалося у попередньому розділі, існують суттєві відмінності між поставторитарною та посткомуністичною демократичною трансформацією. Нагадаємо, що в ході посткомуністичної трансформації відбувається перехід від тоталітаризму до демократії. На відміну від поставторитарної демократизації, яка в основному проходить в політичній сфері, посткомуністична включає в себе в себе переміни в усіх сферах суспільного життя: соціально-економічній, політичній, соціокультурній. В економічну просторі - це означає перехід до ринкової економіки та відтворення різних форм власності. В соціокультурній сфері – декомунізацію , а у випадку України сюди входило відродження національної культури, релігії, повернення правдивої історії, спотвореної у суспільній свідомості українського народу російською та радянською історіографією, надання реального змісту і місця українській мові як державній. В політичній сфері демократизація означала перехід від тоталітаризму до демократії, тобто демократичну трансформацію політичної системи та режиму. В історичному проміжку часу, ми обрали саме довоєнний період, до повномасштабної агресії росії проти України. Як відомо, під час війни політичний процес має свої особливості, може включати в себе деякі демократичні обмеження.

Як показує історико-політологічний аналіз, початок демократичної трансформації в Україні, розпочався ще в часи її перебування в складі СРСР. Відтак, ми вважаємо, що в контексті цілісності історико-політичного процесу та причинно-наслідкових зв'язків, початком трансформації політичного режиму в напрямі його демократизації слід вважати саме кінець 80-х – поч. 90-х рр.

Отже, процеси демократичної трансформації українського суспільства в цілому і політичного режиму в Україні зокрема, проходили, як показує аналіз

цього процесу не висхідним лінійним шляхом, а зигзагоподібним. Виходячи з концепції С. Гантінгтона про «хвилі демократизації» [4; 32], то на українському мікрорівні теж спостерігалися з свої «хвилі» та «відкати». Тому на основі цього ми можемо визначити основні етапи динаміки розвитку процесів демократизації через аналіз основних тенденції у становлення та функціонуванні політичного режиму незалежної України на шляху його демократизації.

Розвиток політичних процесів в самій Україні значним чином залежав від такого розвитку на загальносоюзному рівні. Процес переходу до демократії в колишньому СРСР пов'язаний з політикою гласності та перебудови, розпочатої в 1985 році. Ця політика торкнулася всіх сфер життя як у тодішньому Союзі, так і в Східній Європі, але найбільший її прояв був помітний в політичній сфері. Саме тоді в Україні фактично розпочався процес творення опозиційних структур після звільнення арештованих політичних дисидентів в 1987-88 роках як результат політики перебудови М. Горбачова. Вони заснували Українську Гельсінську Спілку (УГС) , як правонаступницю діяльності Української Гельсінської Групи. Вона фактично стала першою організованою опозиційною політичною структурою в Україні кінця 1980-х років. Одночасно по цілій Україні, але більш інтенсивно в Києві та на Західній Україні, виникає ряд інших неформальних організацій, які згідно з їх програмами хоча і були культурно-просвітницькі, але так чи інакше були втягнуті в політичну діяльність, а пізніше стали основою для нових партій. Серед найвпливовіших були Товариство української мови імені Т.Г. Шевченка, яке підняло проблему політики русифікації в Україні; Товариство «Меморіал», що виступало за розкриття злочинів сталінізму; «Зелений світ», незалежна екологічна організація, яка була створена після Чорнобильської катастрофи; кілька молодіжних організацій демократичного спрямування - київська «Громада» і львівські «Товариство Лева» і «Студентське братство» [6].

Цікавим аспектом у розвитку тодішнього українського суспільства, як і в багатьох інших радянських республіках, було створення масових народно-демократичних рухів (фронтів). Протягом досить короткого часу, на політичній

арені України з'явилася масова громадсько-політична організація - Народний Рух України. Яким чином українському суспільству, яке без сумніву знаходилося в глибокій стагнації, на протязі такого короткого проміжку часу вдалося за активністю і інтенсивністю протестів досягнути такого високого рівня - залишається феноменом посткомуністичної демократичної трансформації . Водночас можна погодитися з думкою А. Колодій, що початком справжньої демократизація політичного режиму, можна вважати тільки 1989 р. Ще наприкінці 1988 року в середовищі КПУ зароджується фракція «Демократична платформа», яка виступала за кардинальніші зміни в політиці і економіці, зміну Програми і Статуту в напрямку дозволу на утворення фракцій всередині партії, зняття шостої статті з Конституції про керівну роль компартії. Після заміни В. Щербицького на посаді першого секретаря ЦК КПУ В. Івашком восени 1989 року цей процес значно інтенсифікувався. На початку 1990 року програмні принципи «Демплатформи» були опубліковані в газеті «Голос» зі зверненням до організаційного утворення окремої партії [7].

Як показує хронологія тодішнього політичного процесу і подій, в межах цього періоду відбулися напіввільні, на альтернативній основі вибори до Верховної Ради УРСР у березні 1990р., прийняття Декларації про державний суверенітет України, студентське голодування, скасування статті про керівну роль комуністичної партії, активна участь в усіх цих процесах масової опозиційної організації - Народного руху. Проте, результати цього періоду характерні своєю невиразністю. Якщо, наприклад, в центрально-східноєвропейських країнах та в країнах Балтії в цей період відбулася змін старих еліт на нові і до влади прийшли колишні контреліти, які й започаткували радикальні реформи, то в Україні контреліта до влади не була допущена, на чолі держави стали радикальні групи колишньої комуністичної номенклатури [7]. Гасла опозиції перебрала правляча сила, так звана «партія влади», що вимушено виконувала роль демократів, окремі представники опозиції отримали другорядні посади при владі, вирішальний вплив на політичне життя мала комуністична

більшість у Верховній Раді УРСР. Це можна вважати початковим, *першим етапом* демократичної трансформації в Україні.

Наступний, *другий етап* демократичної трансформації українського суспільства і його політичного режиму, розпочався вже власне з проголошенням незалежності України (1992-1996.рр.) і завершується прийняттям Конституції України (до цього часу чинною була Конституція УРСР 1978 р. з певними змінами після проголошення незалежності України), і побудовою політичних інституцій молодого незалежного посттоталітарної та постімперської держави за зразком провідних демократичних держав світу. Формальний демократизм цих інституцій визначався загальними світовими тенденціями демократизації, її внутрішніми рушіями й зовнішніми залежностями. Наскільки б не була консервативною владна верства України, посткомуністична номенклатура (представлена в той час і Президентом, і парламентською більшістю), одразу взятися за відтворення звичних для неї авторитарних форм правління вона не могла. Заважав опір демократично налаштованої опозиції, її власні обіцянки й зобов'язання перед народом. Таким чином, в межах першого і другого етапів демократичної трансформації відбулося зародження елементів демократичного політичного режиму. В межах цих періодів було юридично забезпечено демократичні засади як в прийнятті ряду демократичних законів так їх поступова реалізація. Власне, це було властиво й іншим пострадянським країнам. Наприклад, спільним було те, що за винятком країн Балтії, Грузії та Азербайджану, в жодній іншій колишній республіці СРСР демократична контреліта не змогла прийти до влади. А прийняття демократичної Конституції, не стало свідченням того що в Україні сформувався демократичний політичний режим. Набравшись сили в межах створених нею державних інституцій, створивши опору для себе у вигляді економічного олігархату, правлячий клас України почав домагатися «переформатування» політичних інституцій за своїми потребами і подобою. Загалом, в умовах широких президентських повноважень, закріплених у Конституції 1996 р. це стало передумовою того, що впродовж 1996 – 2004 рр., у межах *третього* етапу

демократичної трансформації політичного режиму, стали домінувати авторитарні тенденції. Фактично був сформований кланово-олігархічний напівавторитарний режим президента Л. Кучми. Зокрема, про це засвідчило часткове згортання деяких елементів демократії сформованих раніше, обмеження свободи слова, вибіркоче застосування репресій до опозиції, зосередження реальної влади в руках Л. Кучми та його адміністрації тощо. Наочно це показало себе під час президентської кампанії 2004 року. Вона показала ігнорування правлячою верхівкою засадничої норми демократії – вільних виборів та стала причиною Помаранчевої революції 2004 року. Отже, з кінця 90-х років демократичний розвиток в своїй динаміці, замість того, щоби піти вгору, почав знижуватися [20].

Помаранчеву революцію 2004 р. можна вважати завершенням *третього і початком четвертого* етапу демократичних трансформаційних процесів в Україні. Вона завершила «епоху» Л. Кучми та стала важливим чинником для продовження демократичної трансформації в Україні. Безперешкодна діяльність опозиції, повна реалізація принципу свободи слова, виборчі кампанії 2006 та 2007рр та 2010 рр. засвідчили домінування демократичних елементів політичного режиму. Однак, антипатія між В. Ющенком і Ю. Тимошенко навіть придали режиму ознак охлократичності.

Президенство В. Януковича ослабило процеси демократичної трансформації українського суспільства і політичного режиму, і як наслідок призвело до «відкату» демократії і демократизації загалом Його президенства можна визначити як *п'ятий етап* трансформації українського політичного режиму у зворотньому, авторитарному векторі функціонування. Початком авторитарного зигзагу можна можна вважати скасування Конституційної реформи 2004 р. і повернення президентсько-парламентської форми правління жовтні 2010. Такий крок нового Президента цілком зрозумілий і направлений на зосередження виконавчої влади в своїх руках, що є ознакою авторитарних режимів. Слід зазначити, що зміна форм правління не може бути причиною утвердження авторитаризму, якщо це стабільні демократичні режими [20; 25].

Якщо враховувати зовнішні чинники на демократичну трансформацію, про які ми вже зазначали у попередніх розділах, то президенство В. Януковича стало характерним орієнтуванням на російський вектор, припиненням курсу на євроатлантичну інтеграцію і відхід від євроінтеграційних процесів, про що засвідчила відмова підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом у Вільнюсі в 2013 р. Це і стало причиною Революції гідності, а агресивна інформаційно-ідеологічна індоктринація з боку Росії, створила ідеологічні передумови російської агресії в південно-східні регіони України весною 2014 р. Події в Україні у 2014 – 2015 рр. стали переломними у демократичній трансформації українського суспільства та його політичного режиму. «Відкат» в сторону автократії, його трансформацію в авторитаризм знову повернувся в сторону чергової «хвилі» демократизації українського суспільства, його політичної системи України та політичного режиму як способу її функціонування. Зазначене можна вважати початком нового етапу демократизації українського суспільства. Разом з тим, як констатують ряд політологів [10; 23; 24], революційні події не вплинули на економічну сферу, зокрема місця і ролі олігархату в політичній сфері, а тільки поміняли правлячу еліту, Це дає підстави вважати, що в Україні відбулася політична революція, але інституційне ядро гібридного режиму, який сформувався ще в кінці 1990-х років, в цілому залишилося незмінним. В постреволуційний період правляча еліта повторювала помилки своїх попередників: робилося багато заяв, писалось багато текстів про реформи, але вони не відбувалося [23]. У політичній системі України фактично нічого не змінилося ані в технологіях, ані у формах влади. З цього приводу Ю. Мацієвський зазначає, що стиль здійснення влади відрізняє одного президента від іншого, але стиль правління не слід змішувати з типом режиму [10]. Такі фактори, як цінності, політична культура, громадянське суспільство, економічне розвиток або зовнішнє оточення, звичайно, впливають на успіх чи невдачу економічних і демократичних перетворень, але не визначають сутності режиму. Так, впродовж свого президенства, П. Порошенко зумів поставити під свій контроль всі гілки влади, але для попередження

вертикальних (масового протесту) і горизонтальних загроз (створення альтернативної координації в оточенні) змушений був вдаватися до традиційних практик соціального і політичного маневрування і взаємодії з оточенням [12].

В даному контексті, виникає питання, як визначити політичний режим, який був встановлений в Україні внаслідок Революції гідності і функціонував до виборів 2019 ?

На думку Ю. Мацієвського, навіть після революції 2014 р. політичний режим України залишався гібридним, тобто таким, де результати конкурентних виборів нівелюються клієнтелізмом, корупцією та відсутністю верховенства права [10]. Визначальним трендом постреволюційних змін режиму в Україні залишалася гібридизація - тобто відтворення і збереження підривного впливу неформальних інститутів на формальні інститути, що в свою чергу негативно впливає на якість конституціоналізму і адміністративний потенціал держави. Незважаючи на великі, в порівнянні з 2014 р, зміни формальних інститутів і складу гравців в уряді і парламенті, неформальні практики зберігали своє значення, і можна стверджувати, що постреволюційний режим включав в себе і риси гібридного політичного режиму. Демократичний фасад сприяє виживанню, а вибори - легітимації режиму [12]. По суті, зміна режиму відбувається тоді, коли: а) на політичній сцені з'являються нові гравці і б) вони приймають нові умови і правила гри. Але навряд чи зможе це змінитися без приходу нових людей у владу. Але всякий раз, коли відбувається зміна людей без зміни правил, немає підстав стверджувати, що режим змінився. Внаслідок цього, постмайданна влада одержала поразку на президентських і парламентських виборах 2019р., враховуючи глибоке розчарування українського суспільства соціально-економічними наслідками її діяльності , а також агресією росії на Сході України. В ряді публікацій, в основному публіцистичного характеру, визначаються основні причини, які спричинили поразку постмайданної влади [27]. Серед наукових розвідок відзначимо ґрунтовний аналіз О. Романюка. Він виділяє та аналізує ряд чинників, які стали причиною поразки постмайданної влади:

- російська агресія змусила Україну значно збільшити свій військовий бюджет. Це негативно відбилося на соціально-економічній ситуації в країні та, внаслідок цього, на політичних уподобаннях громадян;
- негативний вплив на суспільну свідомість справили ринкові реформи в енергетичній сфері, які привели до істотного зростання житлово-комунальних платежів і зниження соціальних стандартів:
- пропагандистською і інформаційною війною РФ проти постмайданної влади, коли в ході виборчої кампанії поширювалися всередині країни проросійськими симпатиками та олігархічними кланами.
- темою інформаційних атак проти революційної влади було «небувале зростання корупції». Проте авторитетні міжнародні структури, що відслідковували проблему корупції в усьому світі, такого не фіксували. Так за даними моніторингу «Nation in Transit» рівень корупції в Україні за період 2014-2018 рр. не тільки не збільшився, але знизився [18].

Тепер проаналізуємо деякі тенденції функціонування політичного режиму В. Зеленського. Його перші кроки на посту Президента стали характерними конфронтацією з тодішнім парламентом. Він, не чекаючи строкових парламентських виборів у жовтні 2019 р. ще в своїй інавгураційній промові оголосив про дострокове припинення повноважень Верховної ради. Аргументація базувалася на тому, що в коаліції депутатських фракцій ВР «Європейська Україна («БПП – Солідарність» та «Народний фронт») немає абсолютної більшості народних депутатів, що передбачає Конституція України. Також, у інавгураційній промові Зеленський також попросив уряд піти у відставку, хоча за Конституцією він такого права не мав.

Не бажаючи дочасно складати свої повноваження, 62 народні депутати зробили подання до Конституційного Суду щодо законності розпуску ВР, оскільки факт відсутності в коаліції «Європейська Україна» абсолютної більшості народних депутатів юридично не встановлений. Розглянувши подання, КСУ ухвалив «соломонове рішення» – оскільки неможна юридично довести як те, що в ВР немає коаліції депутатських фракцій, так і те що вона

існує, то хай конфлікт між президентом і парламентом розв'яже народ на позачергових парламентських виборах.

За результатами парламентських виборів 2019 р. вперше абсолютну більшість місць отримала одна партія – пропрезидентська «Слуга народу». Отож, можна констатувати, що після президентських і парламентських виборів 2019 р. в Україні, тенденції у функціонуванні в політичного режиму України, внаслідок чесних та прозорих виборів, значним чином трансформувалися, але скоріше не в сторону демократизації. Про це свідчить ряд фактів :

- концентрація державно-політичної влади в руках Президента внаслідок створення т.зв. монобільшості на основі пропрезидентської партії «Слуга народу» в парламенті, що давало йому можливість реалізовувати безперешкодно свої рішення, такі як наприклад дочасний розпуск Центральної Виборчої Комісії (ЦВК), створеної у жовтні 2018 р. і яка провела чесні президентські та дочасні вибори у 2019 р.
- системними стали і порушення чинного законодавства, що яскраво унаочнює веб-сайт «Ze.live», який 24 травня 2019 р. включив «лічильник» порушень законодавства з боку президента Зеленського. За перших 114 днів каденції Зеленського було зафіксовано 42 таких порушення [18]
- відбулася спроба обмеження місцевого самоврядування, коли депутати з фракції «Слуга народу» у вересні 2019 р. подали законопроект, в якому йшлося про розділення посад мера Києва та голови КМДА. Передбачалося, що формування структур виконавчої влади в столиці, все поточне управління містом та діяльність, що пов'язана з розходами міського бюджету, буде зосереджена в руках голови КМДА, якого буде призначати Президент за поданням Кабінету Міністрів.
- в межах провадження Державного бюро розслідувань було порушено справу щодо *можливого* ухилення від сплати податків під час продажу П. Порошенку телеканалу «Прямий», який посідав опозиційну позицію до теперішньої влади, відбувалися спроби його рейдерського захоплення, що засвідчило спробу обмеження свободи слова.

- почалися і перманентні репресії проти очільників постмайданної влади, зокрема були відкриті кримінальні справи стосовно П. Порошенка, колишнього Голови Верховної Ради Андрія Парубія, за закритим кримінальним впровадженням, було заарештовано одного з керівників Майдану С. Пашинського [18].

Таким чином, наведені факти ще раз показують, що судова та правоохоронна системи в Україні залишилися залежними й виконували замовлення для усунення політичних опонентів чинної влади. Водночас це засвідчило, що політичний режим в Україні залишився перебувати, за образним виразом Ю. Мацієвського «у пастці гібридності». Це дає нам можливість зазначити, що подібні тенденції зберігалися до повномасштабної агресії росії в Україну, а їх показовим результатом наприклад можна вважати не включення опозиційних каналів «Прямий» та «Експрес ТВ» в загальноукраїнський інформаційний телемарафон «Єдині новини» запущений 24 лютого 2022 року з метою інформування населення щодо ситуації в Україні від початку російської агресії.

Таким чином, в процесі демократичної трансформації українського суспільства та його політичного режиму впродовж 1989-2022 рр. можна виділити ряд етапів, характерних своїми векторами направленості до демократії:

- *першим етапом* демократичної трансформації в Україні став період 1989 – 1992.рр, коли сформувалися і почали легальну діяльність опозиційні до тодішньої правлячої комуністичної партії альтернативні політичні рухи та сили;
- *другий етап* розпочався після проголошення незалежності України (1992-1996.рр.) і завершується прийняттям демократичної Конституції України і був характерним юридичним забезпеченням демократичних засад на основі прийнятих законів і їхньою поступовою реалізацією;
- в межах *третього* етапу (1996 – 2004 рр.) стали домінувати авторитарні тенденції і фактично був сформований кланово-олігархічний напівавторитарний режим президента Л. Кучми;

- *четвертий етап*» (2005 – 2010 рр.) – період президенства В. Ющенко, характерний відновленням демократизації політичного режиму, що частково згорталася під час другої каденції Л. Кучми;
- *п'ятий етап* (2010 – поч. 2014 рр.) – період президенства В. Януковича, характерний зворотною трансформацією в сторону авторитаризму;
- *шостий етап* (2014- 2022 рр.) – період президенства П. Порошенка та В. Зеленського, характерний відновленням демократизації політичного режиму, водночас він так і не позбувся своєї гібридності.

Разом з тим, не можна констатувати, що режим рухається в сторону авторитаризму політичного режиму як способу її функціонування. Зміцніле в роки війни громадянське суспільство, ветерани російсько-української війни, волонтери стали запорукою подальшої демократичної трансформації політичного режиму в Україні. Підсумовуючи, констатуємо, що демократизація політичного режиму в Україні в контексті демократичної трансформації хоч і була характерна своїми хвилями «відкатів» (по. С.Гантінгтону), але в цілому показала свою незворотність на шляху до демократії, на відміну від інших країн пострадянського простору. Український політичний режим впродовж незалежності Україні ніколи не був повністю авторитарним або повністю демократичним. Україна являла собою яскравий приклад гібридного режиму, де змагальні вибори систематично підриваються корупцією і неформальними угодами між елітами. Помаранчева революція і Революція гідності, призводила до зміни людей у владі, але не змінювала базових правил політичної гри.

ВИСНОВКИ

Перехід до демократії здійснюється в процесі демократизації політичної системи суспільства та політичного режиму як її функціонального аспекту. Це процес, в результаті якого відбувається трансформація автократичних (недемократичних) політичних режимів до демократичних. Практика показує, що демократизація може розвиватися нерівномірно і на історичному матеріалі С. Гантінгтон аргументує ідею, що демократія в світі поширюється хвилеподібно і що кожна хвиля збільшує кількість демократичних країн.

Одним із ключових термінів, який вживають при аналізі сучасних процесів демократизації, є демократичний перехід, також вживають слово «транзит» (від лат. — *transitus* та англ. — *transit, transition*). Демократична трансформація – це перехід (транзит) від одного типу режиму до іншого.

Трансформаційні процеси відбуваються в транзитних країнах. Проблема побудови ефективної політичної системи перехідних суспільств призвела до розробки в середині 80-х рр. ХХ ст. транзитологічної концепції, основний внесок в створення яких внесли Х. Лінц, А. Степан, Г. О. Доннел, Ф. Шміттер, А. Пшеворський, С. Хантінгтон та інші дослідники. Вони акцентували наукову увагу на матеріалах щодо успішних латиноамериканських і південно європейських політичних транзитів (Іспанія, Португалія, Греція) і транзитологія знайшла статус самостійної галузі політичної науки, в центрі якої опинилися проблеми переходу автократичних форм правління до демократичних.

Головним об'єктом демократичної трансформації є політичний режим. Із сукупності існуючих типів політичних режимів можемо виділити *авторитарний, демократичний і тоталітарний, кожен з яких може мати ще і свої різновиди.*

Порівнюючи посткомуністичні та поставторитарні трансформації, то у першому випадку ми бачимо *подвійність процесу трансформації*: - потрібно

не лише утвердити інститути політичної демократії, а й фактично заново створити засновану на приватній власності ринкову економіку. У випадку ж поставторитарної трансформації реформується тільки політична система та політичний режим як її функціональна складова. Тому, особливостями при демократичній трансформації (переході) від комуністичного тоталітаризму до демократії стало те, що трансформаційний процес охоплює всі сфери життя суспільства – політичну, економічну та духовну. Останнє і визначає особливість демократичної трансформації України в після здобуття її незалежності. Вона відбувалася відразу у чотирьох напрямках – державотворення, консолідація нації, демократизація та реформування економіки. Більше того, ці процеси розпочалися у суспільстві, в якому існував один із найжорстокіших варіантів радянського типу тоталітарного режиму.

Не менш важливим у процесах демократичної трансформації є й зовнішній фактор. У випадку України, у зовнішній політиці аж до 2014 р., вона балансувала між демократичними країнами з одного боку та авторитарною росією з іншого. Остання була деструктивним фактором в процесах демократизації України, враховуючи і частину української політичної еліти, яка орієнтувалася на росію.

Початком трансформації політичного режиму в Україні, у контексті цілісності історико-політичного процесу та причинно-наслідкових зв'язків, можна визначити наступні етапи демократичної трансформації політичного режиму:

- *першим етапом* демократичної трансформації в Україні став період 1989 – 1992. рр, коли сформувалися і почали легальну діяльність опозиційні до тодішньої правлячої комуністичної партії альтернативні політичні рухи та сили;
- *другий етап розпочався після проголошення незалежності України (1992-1996.рр.) і завершується* прийняттям демократичної Конституції України і був характерним юридичним забезпеченням демократичних засад на основі прийнятих законів і їхньою поступовою реалізацією;

- в межах *третього* етапу (1996 – 2004 рр.) стали домінувати авторитарні тенденції і фактично був сформований кланово-олігархічний напівавторитарний режим президента Л. Кучми;
- *четвертий* етап» (2005 – 2010 рр.) – період президенства В. Ющенка, характерний відновленням демократизації політичного режиму, що частково згорталася під час другої каденції Л. Кучми;
- *п'ятий етап* (2010 – поч. 2014 рр.) – період президенства В. Януковича, характерний зворотною трансформацією в сторону авторитаризму;
- *шостий етап* (2014- 2022 рр.) – період президенства П. Порошенка та В. Зеленського, характерний відновленням демократизації політичного режиму, водночас він так і не позбувся своєї гібридності.

Таким чином демократизація політичного режиму в Україні в контексті демократичної трансформації хоч і була характерна своїми хвилями «відкатів» (по. С. Гантінгтону), але в цілому показала свою незворотність на шляху до демократії, на відміну від інших країн пострадянського простору. Демократизація політичного режиму в Україні в контексті демократичної трансформації хоч і була характерна своїми хвилями «відкатів» (по. С. Гантінгтону), але в цілому показала свою незворотність на шляху до демократії, на відміну від інших країн пострадянського простору. Український політичний режим впродовж незалежності Україні ніколи не був повністю авторитарним або повністю демократичним. Як відзначає Ю. Мацієвський, «Україна являла собою приклад гібридного режиму, де змагальні вибори систематично підриваються корупцією і неформальними угодами між елітами». Проте, зміцніле в роки війни громадянське суспільство, загартоване російсько-українською війною, стало запорукою подальшої демократичної трансформації політичного режиму в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білий О. Легітимація і сучасний політичний режим. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, 2013. № 1. С. 43-54. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bilyi_legitymatsia.pdf
2. Бойчук М. Демократичні хвилі як механізм реалізації реального демократизму. URL: <http://social-science.com.ua/article/428>
3. Буравченко Р. В. Політичний режим сучасної України: перспективи еволюції. *Гілея: науковий вісник*, 2016. № 109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_109_92
4. Гантінгтон С. *Третя хвиля: демократизація наприкінці ХХ століття*. URL: <https://anthologyforthelazy.webnode.com.ua/l/samuel-gantington-tretya-khvilya-demokratizatsiji/>
5. Євтушенко О. Політичний режим та його роль у регулюванні взаємовідносин суспільства й держави. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Політологія, 2016. № 284(272). С. 12-16. URL: <https://politics.chdu.edu.ua/article/view/107054>
6. Заславський В. Націоналізм і перехід до демократії в посткомуністичних суспільствах. *Сучасність*. 1993. № 3. URL: http://politics.ellib.org.ua/pages-759.html#google_vignette
7. Колодій А. Сучасний процес демократизації та його особливості в Україні. URL: <https://www.twirpx.com/file/717700/>
8. Литвин В.С. Політичні режими сучасності: інституційні та процесуальні виміри аналізу : навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 632 с. URL: https://www.academia.edu/_Contemporary_political_regimes_Institutional_and_procedural_dimensions_of_analysis

9. Мазур О. Концепт політичного порядку як системна характеристика сучасного політичного режиму. URL: <https://socialscience.uu.edu.ua/article/784>
10. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014): монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 552 с. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/journals/index.php/uamoderna/article/view/1091>
11. Мацієвський Ю. Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після «помаранчевої революції». URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=63&c=13>.
12. Мацієвський Ю. Чи стабільний постреволюційний режим в Україні? URL: https://zaxid.net/chi_stabilniy_postrevolyutsiyniy_rezhim_v_ukrayini_n143445
13. Михальченко М. Політична система в Україні: що ми модернізуємо? URL: <http://www.viche.info/journal/2358/>.
14. О'Доннел Гільєрмо, Шміттер Філіп. Стадії виходу з авторитарного правління: обережні висновки про сумнівні демократії. URL: <https://anthologyforthelazy.webnode.com.ua/l/filip-shmitter-giljeermo-o-donnel-stadiji-vikhodu-z-avtoritarnogo-pravlinnya/>
15. Особливості демократичного транзиту в Україні. URL: <https://www.lektsiopedia.org/other/lek-11384.html>
16. Панасюк В. А. Особливості відбудови авторитарного режиму в сучасній російській федерації. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2169/Panasyuk%20VA%20Osoblyvosti%20vidbudovy.pdf?sequence=1>
17. Режим політичний/ Політологічний енциклопедичний словник / [Упорядник В.П. Горбатенко]. 2-е вид., доп. і перероб. К. : Генеза, 2004. С. 563.]
18. Романюк О.І. Трансформація політичного режиму після президентських і парламентських виборів 2019. *Сучасне суспільство*. 2019, випуск 2 (19). URL: [ournals.hnpu.edu.ua/index.php/politology/article/view/3132](http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/politology/article/view/3132)

19. Сухонос В. В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму : моногр. Суми, 2003.
URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/46290/1/Sukhonos_ml_avtoritarizm.pdf;jsessionid=F472DFC7E0DD56DC0EAF8908A93CB82
20. Томахів В. Трансформація політичного режиму в незалежній Україні: загальні тенденції, особливості дефініцій. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2015. Вип.19 (1) С.336-342.
21. Томахів В.Я. Загальна теорія політики: навч. пос. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2020. 207с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/33282>
22. Томахів, В., Качуровський, О. Концептуальні засади дослідження демократичних трансформаційних процесів. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 142 с. http://www.apfs.nuoua.od.ua/archive/47_2024/27.pdf
23. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики/ Авт. колектив: М. І. Михальченко (керівник) та ін. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 440 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/transformation_political_institutions_203.pdf
24. Трач А. С. Політичний режим пострадянської України: між поліцентризмом та моноцентризмом. *Актуальні проблеми політики*. 2015. № 55. С. 154-162.
URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/55_2015/20.pdf
25. Україна набула майже усіх 12 ознак авторитарної держави. URL: http://vgolos.com.ua/articles/ukraina_nabula_mayzhe_usih_12_oznak_avtorytarnoi_derzhavy_106965.html.
26. Френсіс Фукуяма про українську демократію і помилкові очікування. *Радіо свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/fukuyama-ukrayina-reformy-democratiya/31085269.html>
27. Чому Порошенко програв вибори? П'ять причин. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48014448>

28. Шипунов Г. Гібридні політичні режими як феномен суспільно-політичної трансформації пострадянських країн (на прикладі України, Росії та Білорусі). URL: <http://www.dep.kiev.ua/confer/Conference/Shipunov.html>.
29. Antoszewski A. Perspektywy demokracji w Europie Srodkowo-Wschodniej. Demokracje Europy Srodkowo-Wschodniej w perspektywie porownawczej. URL: www.politstudies./fulltext/1992/4/14.htm.
30. Brzezinski Z. The Grand Failure : The Birth and Death of : Communism in the Twentieth Century. New York: Collier Books, 1990. URL: The_grand_failure.html?hl=uk&id=YB0540EytJIC&output=html_text&redir_esc=y
31. Friedrich Carl. J., Brzezinski Zb. Totalitarian dictatorship and autocracy. Cambridge (Mass.): Harvard university press, 1965. URL: http://faculty.washington.edu/sangok/NorthKorea/Friedrich,_Carl_and_Abigniew_Brzezinski_-_Totalitarian_Dictatorship_and_Autocracy.pdf
32. Huntington Samuel P. Democracy-Third-Wave. URL: <https://www.ned.org/docs/Samuel-P-Huntington-Democracy-Third-Wave.pdf>
33. Kuzio T. Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple? Politics. 2001. Vol. 1. No. 23 (3). P. 168-177. URL: www.politstudies./fulltext/1992/4/14.htm.
34. Linz J. & Stepan A. Problems of Transition and Consolidation in Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. URL: <https://www.twirpx.com/file/717700/>
35. Motyl A. J. Ten Years after the Soviet Collapse: Persistence of the Past and Prospects for the Future // Nations on Transit. 2001. P. 38-39.
36. O'Donnell Guillermo, Philippe C. Schmitter and Laurence Whitehead (eds.). Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. Johns Hopkins University Press, URL: <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/22003>
37. Terry S. Thinking About Post-communist Transitions: How Different Are They?

- URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/slavic-review/article/abs/thinging-about-postcommunist-transitions-how-different-are>
38. Ukraine and Russia: Divergent Political Paths / Analysis & Commentary: By Alexander Motyl. Open Democracy Online. London. URL: <http://www.opendemocracy.net/home/index.jsp>
39. Wiatr Jerzhy J. Europa pokomunistyczna: przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe «Scholar», 2006. S. 70-81.

